

Психологічні засади компетентнісного навчання української мови учнів 5-7 класів

Ніна Голуб

м. Київ

Інститут педагогіки НАПН України

УДК 373.5.016:821.161

Анотація. Автор статті визначає шляхом аналізу наукової літератури важливі для процесу розв'язання завдань компетентнісного навчання української мови аспекти психологічних розвідок учених. Розкриває суть і значення мотивації, психологічних характеристик особистості, психологічних механізмів оптимізації навчального процесу.

Ключові слова: компетентнісне навчання, мотивація, мотив, психологічні характеристики, емоції, потреби, спілкування.

Abstract. The article defines the way of the scientific literature are important for the resolution of problems of the Ukrainian language competence training aspects of psychological explorations scientists. Reveals the essence and importance of motivation, psychological characteristics, psychological mechanisms to optimize the learning process.

Keywords: competence training, motivation, motive, psychological characteristics, emotions, needs, communication.

Актуальність дослідження. У результаті соціальних і політичних трансформацій в Україні й світі, поступового входження України у європейський і світовий освітній простір на всіх етапах здобування освіти відбуваються суттєві зміни. Останні змістові й технологічні трансформації пов'язані із переорієнтуванням зі знаннєвого (традиційного) на компетентнісний підхід у навчанні. На думку психологів, поняття «компетентність» як результат діяльнісної освіти означає стан психологічної готовності суб'єкта до різних видів діяльності і є психологічною категорією, оскільки «діяльнісна здатність визначається не тільки станом індивіда, але й

наявністю в нього необхідних психологічних ресурсів, або рівнем психологічного оснащення [13, с. 33]».

За висновками Дж. Брунера, розгляд психологічних умов, що допомагають людині (у тому числі й дитині) побудувати таку картину світу, у якій знайдеться місце для неї самої, набуває в умовах компетентнісного навчання особливого значення [2, с. 56].

К.Ушинський вважав, що педагогові для успішного навчання і виховання необхідні не якісь виховні рецепти, а досконале знання фізіологічних і психологічних законів, за якими особистість розвивається і формується, і використовуючи які їй можна в цьому допомогти.

Найважливіші результати освіти «полягають у розвиткові ініціативи, формуванні уявлень про те, як функціонують різноманітні соціальні інститути й організації, а також розвитку компетентностей, необхідних людині для успішного досягнення її цілей [9, с. 45]».

Мета статті – визначити важливі для розроблення методики формування комунікативної компетентності психологічні чинники, урахування яких сприятиме ефективності компетентнісного навчання української мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасну освіту розглядають як соціальний інститут, що виконує функції підготовки і входження індивіда у різноманітні сфери життєдіяльності суспільства, залучення його до культури цього суспільства. Відповідно до такого тлумачення комунікативний характер мовної освіти цілком виправданий, адже успішне входження й адаптація молодшої людини в соціумі значною мірою залежить від рівня її комунікативної компетентності.

Формування цілісної комунікативно компетентної особистості потребує урахування важливих аспектів психологічних досліджень. Так, особистість розглядаємо як «певну ієрархічну структуру людських стосунків, суспільних за своєю природою», «систему ієрархій з виділенням провідних життєвих мотивів, життєвих цілей» [7, с. 187]. Провідні мотиви, за

висновками О.О. Леонтєва, підпорядковують собі інші мотиви й цілі і формують для людини особистісний сенс її дій, цілей і умов. Таким чином, формувати діяльність – це одночасно «формувати мотиви діяльності, від яких залежить її особистісний смисл для людини, її місце у внутрішній структурі особистості[7, с. 187]».

В образі власного «Я» вчені виділяють три основні компоненти:

1) *когнітивний* (пізнавальний) – знання себе, своїх психологічних характеристик, зовнішності, соціального значення;

2) *емоційний* – оцінювання себе, самооцінювання (самоповага, самолюбство, себелюбство, самоприниження і т.п.);

3) *поведінковий* (оцінювально-вольовий) ставлення до себе (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу і т.п.) [1, с. 21-22].

Прямий зв'язок прослідковується між навчальними мотивами, особливостями розвитку особистості учня й ефективністю учіння. Мотивацію називають одним «із найважливіших факторів (поряд із здібностями, знаннями, навичками), що забезпечує успіх у діяльності [3, с.9]».

З огляду на зазначене, у полі зору варто тримати види навчальних мотивів, що може спонукати учнів уключатися у навчальну роботу. Єдиної класифікації мотивів учіння не існує. Л.Божович, А.Маркова виділяють у навчальній діяльності дві групи мотивів – пізнавальні (стосуються змісту і процесу навчальної діяльності) і соціальні (пов'язані зі стосунками учня й інших людей у процесі навчання).

У разі, коли в дітей не сформована мотивація, психологи звертають увагу до мотиваційного замовлення (надання емоційного (мотиваційного) значення певному предметові, змісту шляхом установавлення його зв'язку з відповідною емоцією (позитивною чи негативною)) і радять вдатися до мотиваційного переключення [3, с. 240].

Результати проведеного анкетування учнів 5-7 класів експериментальних шкіл лабораторії навчання української мови Інституту

педагогіки НАПН України дали змогу виявити, що у навчанні української мови у них переважають такі соціальні мотиви:

- 1) хочу мати глибокі й повні знання;
- 2) хочу бути грамотним;
- 3) хочу знати мову своєї країни ;
- 4) хочу бути розумним, ерудованим;
- 5) щоб уміти гарно говорити й викликати повагу з боку інших людей;
- 6) щоб почувати себе впевненим у спілкуванні.

Однак не всі учні мають стійку мотивацію в навчанні, тому до уваги беремо висновки вчених про те, що для розвитку найбільш цінних широких соціальних мотивів, які мають суспільне спрямування, потрібні особливі умови: формування дитячого колективу в класі, цікаве шкільне життя, спільна діяльність дітей [6, с. 177].

Учителю варто пам'ятати, що для учнів цього віку (5-7 клас) реально дієвими мотивами є похвала, нагорода, бажання виділитися, бути першим, кращим. Підліток нерідко співвідносить свою мотивацію з мотивацією однолітків і з цінностями, прийнятими в суспільстві. В умовах, коли соціальна цінність освіти різко знижується, це позначається передусім на навчальній мотивації в середніх і старших класах.

Привертає увагу і природа компетентності, що «може виявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто за умови глибокого особистісного зацікавлення у цьому виді діяльності [9, с. 6]».

Відомо, що для підліткового віку характерні зміни у ставленні до навчання, це спричиняє погіршення результатів навчальної діяльності. На думку психологів, цей процес зумовлюють такі фактори:

- навчання перестає бути провідною діяльністю і стає менш важливим, ніж спілкування з однолітками;
- у процесі емансипації підліток не сприймає на віру думки, оцінки педагога, іноді впадає в негативізм, часто створює конфліктні ситуації;

- почуття дорослості, що появляється, і намагання якщо не бути, то здаватися дорослим, виявляється, зокрема, у демонструванні байдужості до оцінок (хоч насправді проблеми успішності підлітка хвилюють);
- прагнення до самостійності часто викликає несприйняття рутинних, нецікавих дій і методів роботи вчителя [6, с. 185].

Водночас у підлітковому віці відкриваються нові можливості. Особистісна рефлексія, самоаналіз, що призводять до перебудови самосвідомості, породжують прагнення до самовдосконалення, у тому числі – до самоосвіти. Підліткам властиві різноманітні захоплення, що можуть привернути увагу до серйозних неформальних занять якимось навчальним предметом і сформувати стійкий інтерес до нього, однак учні зазвичай не вміють поєднувати різні інтереси й організувати свою навчальну роботу так, щоб не постраждали заняття з інших дисциплін. Позаурочні заняття почасти становлять конкуренцію навчальній діяльності.

Результативності процесу формування комунікативної компетентності сприятиме усвідомлення комунікативних потреб. Наявність у людини потреби у спілкуванні робить спілкування і пов'язане з ним ставлення до людей однією з провідних цінностей людини.

Учені-психологи виділяють різну кількість їх, зокрема найчастіше називають такі потреби:

- 1) в іншій людині і взаєминах із нею;
- 2) в належності до соціальної спільноти;
- 3) у співпереживанні й співчутті;
- 4) у турботі, допомозі й підтримці з боку інших;
- 5) у наданні допомоги, турботи і підтримки іншим;
- 6) у налагодженні ділових зв'язків для здійснення спільної діяльності і співробітництва;
- 7) у постійному обміні досвідом, знаннями;
- 8) в оцінюванні з боку інших, у повазі, авторитеті;

9) у виробленні спільного з іншими людьми розуміння і пояснення об'єктивного світу і всього, що відбувається в ньому [5, с. 29-30].

Є. Ільїн у розробленій ним схемі «Фактори, що зумовлюють ефективність спілкування» називає 2 групи факторів: *зовнішні* (обставини спілкування, соціальний статус, вікові й статеві особливості, темперамент, характер, мотиви) і *внутрішні* (психологічний такт, емпатія, спостережливість, правдивість, авторитет) [5, с. 61].

Ефективність комунікації, за висновками вчених, визначається передусім тим, чи досягнуто поставленої мети [12, с.84].

Важливим кроком у досягненні прогнозованих результатів є подолання бар'єрів. Згідно із дослідженнями психологів, бар'єрами у спілкуванні нерідко є психологічні характеристики учасників, зокрема такі, як сором'язливість. Однією із рис сором'язливої людини вважають невміння сказати «ні». За висновками А. Лоуена, «ні» є вираженням самоствердження, що черпає силу в саморозумінні й самосвідомості людини. «Щоб бути здатним сказати тверде, впевнене «ні», людина повинна знати, хто вона така і чого вона хоче [8, с. 177]».

Психологи вважають, що якщо людина не вміє говорити «ні», то не можна бути повністю впевненим, що її «так» – справжнє «так». Іншими словами, не навчившись відмовляти, людина не зможе жити, не лукавлячи. Тому відмовляти потрібно вміти, але водночас не ображаючи інших, а робити це настільки переконливо і зрозуміло, щоб людина, якій відмовляють, пройнялася розумінням і повагою до Вашої ситуації і зрозуміла її [10, с. 231].

Робота над подоланням сором'язливості важлива тим, що крайній ступінь вияву цієї характеристики спричиняє нерозвинутість навичок соціальної взаємодії, а це призводить до соціальної ізоляції; позбавлення (частково чи повністю) радості спілкування й соціальної (емоційної) підтримки; посилення вразливості у стресових ситуаціях; систематичного недооцінювання себе, своїх можливостей; унеможливлення іншим людям позитивно оцінити чийсь заслуги; постійного утримування від висловлювання

власної думки, захисту власних прав; самотності, тривоги й депресії; надмірного зосередження на собі й своїй поведінці [5, с.82].

Варто пам'ятати і про другу крайність – безсоромних, тобто людей надто вільних у спілкуванні аж до нав'язування, набридання, без почуття міри, безцеремонних. Такі люди особливо конфліктні, авторитарні, емоційно збуджені, з низьким рівнем самоконтролю.

Самоутвердження розглядають як ознаку людини, що мислить самостійно, здатна висловлювати власну думку чи захищати свою індивідуальність. Нездатність людини сказати «ні» А. Лоуен є причиною зневажливого ставлення до неї. «Підспівувач» – так зневажливо кажуть про людину, яка боїться наполягти на своєму.

В умовах компетентнісної освіти виділяють три важливі завдання сучасної школи:

- 1) навчити учнів учитися, тобто сформувати у них ціннісні мотиви учіння, ознайомити із механізмами пошуку й методами опрацювання інформації, навчити добирати й використовувати ефективні методи і прийоми учіння;
- 2) навчити розв'язувати проблеми стандартних життєвих ситуацій;
- 3) навчити орієнтуватися у системі цінностей;
- 4) готувати до професійного вибору;
- 5) навчити розв'язання нестандартних завдань, до числа яких належать дослідницькі, творчі, світоглядні [11].

У результаті тривалих досліджень Е. Браун доходить висновку, що освіта має акцентувати увагу передусім на такі поняття:

1. Перше поняття – *активність*: усвідомлення учня як людини, яка оволодіває власною мисленневою діяльністю.
2. Друге поняття – *рефлексія*: прагнення осмислити і зрозуміти матеріал, який належить засвоїти, а не просто завчити його.
3. Третє поняття – *співробітництво*: спільне використання ресурсів, якими володіє кожен із учасників педагогічного процесу.

4. Четверте поняття – *культура*: спосіб життя і мислення, який ми створюємо у процесі взаємодії з іншими людьми, але потім іменуємо реальністю, бо нам так зручніше [2, с. 110].

Ефективність навчально-виховного процесу залежить від багатьох умінь, у тому числі рефлексивних. Рефлексію розглядають як «здатність займати у своїй свідомості «зовнішню» позицію стосовно свого «Я», мислення чи діяльності, роблячи їх водночас об'єктами свого пізнання, дослідження [4, с. 15]», а рефлексивні знання – як «уявлення про те, що і як людина робить чи що може зробити, якщо буде робити так і так [4, с. 15]».

Змін зазнає і механізм організації освітнього процесу, що має бути зосереджений на створенні розвивального середовища, для якого обов'язковими є такі компоненти:

- самостійний вибір учнем теми, рівня складності завдання, форм і способів роботи;
- самостійна навчальна робота, діяльність;
- усвідомлення мети діяльності і відповідальність за результат;
- реалізація індивідуальних інтересів учнів;
- створення умов для формування учнями своїх очікувань стосовно навчання в школі: «Що ми хочемо від навчання у школі?»;
- організація групової роботи (планування, розподіл обов'язків, дискусія, оцінювання і рефлексійні обговорення результатів);
- формування понять і організація на основі їх своїх дій;
- використання системи оцінювання, адекватної прогнозованим освітнім результатам (процедури і критерії для оцінювання компетентностей, портфоліо, щоденник досягнень, карта успіху і т.п.) [4, с. 234].

Змінилася і роль учителя в навчально-виховному процесі. До основних функцій діяльності вчителя психологи відносять заохочення самостійності учня, демонстрація зацікавленості в успіхах учня щодо досягнення поставлених цілей; спонукання до постановки складних, але реальних цілей;

створення різних форм мотивації, що дають змогу включати учнів у мотиваційну діяльність і підтримувати активність їх; створення умов для проявів ініціативи на основі власних уявлень; заохочення висловлювання свого розуміння проблеми, особливо у тих випадках, коли воно не збігається із розумінням більшості; навчання формулювати запитання і висловлювати пропозиції; включення учнів у різні види діяльності, що сприяють розвиток у них здібностей; формування вміння слухати інших і розуміти їхні думки; формування вміння розуміти інших людей, що мають інші цінності, інтереси, здібності; формування вміння здійснювати самооцінювання своєї діяльності і її результатів за певними критеріями; навчання працювати в групі; допомога учням у визначенні свого місця в колективній діяльності відповідно до своїх інтересів і здібностей та ін. [4, 235-236].

Кожний ступінь навчання має свою специфіку організації освітнього простору. Зокрема, у плануванні навчально-виховної роботи в основній школі пріоритетними вважають розвиток критичного мислення, оволодіння інформаційними технологіями, формування комунікативної компетентності, проектно-програмна діяльність, розвиток навчальної самостійності, формування відповідальності за навчальний результат.

Процес навчання спілкування учнів передбачає урахування різних аспектів його. Слабкою і водночас важливою є емоційна сторона. Як зазначає Є. Ільїн, спілкування – «це і зараження емоціями партнера по спілкуванню, і виклик будь-якої емоції у партнера...[5, с. 17]».

Важливість емоцій, за переконанням Є. Рогова, полягає у тому, що почуття, охоплюючи весь організм, дають змогу визначити корисність чи шкідливість впливових факторів і відреагувати, перш ніж буде визначено сам шкідливий вплив [10, с. 21].

Суть емоційного світу людини визначають такі функції почуттів:

- ✓ *відображувальна* (людина орієнтується довкола, оцінює предмети і явища з точки зору бажаності чи небажаності для неї);

- ✓ *інформаційна* (переживання сигналізують людині про її потреби чи перешкоди на шляху);
- ✓ *орієнтувальна* (подають сигнал про те, що для людини найважливіше у всьому розмаїтті предметів, явищ, людей, що її оточують; допомагають орієнтуватися);
- ✓ *оцінювальна* (оцінює предмети, явища з точки зору користі чи шкоди для неї) [10, с.22].

Висновки. Усвідомлення й урахування важливих психологічних чинників сприяє ефективній організації навчальної діяльності, спрямуванню її на розвиток і вдосконалення практичних умінь і навичок, набуття досвіду застосування їх у штучно змодельованих учителем і реальних ситуаціях, подальшому комфортному входженню у соціум і реалізації в обраній сфері творчого потенціалу учня.

Література:

1. **Батаршев А.В.** Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности / А.В. Батаршев. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 176 с. – (Психология для всех).
2. **Брунер Дж.** Культура образования / Брунер Дж. [перевод Л.В. Трубицыной, А.В. Соловьева]. – М.: Просвещение, 2006. – 223 с.
3. **Занюк С.С.** Психологія мотивації: навч. посібник / С.С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
4. **Иванов Д.А.** Экспертиза в образовании: учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / Д. А. Иванов. – М.: Академия, 2008. – 336 с.
5. **Ильин Е.П.** Психология общения и межличностных отношений / Ильин Е.П. – СПб : Питер, 2012. – 578 с.
6. **Кулагина И. Ю.** Педагогическая психология : учебное пособие для вузов / Кулагина И. Ю. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 314 с.
7. **Леонтьев А.А.** Психология общения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Леонтьев А.А. – 4-е изд. – М.: Смысл; Академия, 2007. – 368 с.
8. **Лоуэн А.** Удовольствие: Творческий подход к жизни: пер. с англ. / Лоуэн А. – М.: Психотерапия, 2011. – 304 с.
9. **Равен Дж.** Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен) пер. с англ. – изд. 2-е, испр. – М.: Когито-Центр, 2001. – 142 с.
10. **Рогов Е.И.** Эмоции и воля / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 240 с.
11. **Управление** качеством образования: сборник методических материалов / сост. О.Е. Лебедев. – М., 2002. – С. 34.
12. **Чернова Г.Р.** Психология общения: учеб. пособие / Чернова Г.Р., Слотина Т. В. – СПб.: Питер, 2012. – 240 с.
13. **Швалб Ю.** Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті / Ю.Швалб // Вища школа. – 2010. – №2. – С.31-36.

Мова. Культура. Взаєморозуміння: зб. наук. праць. Вип. III. / відп. Ред..
Т.А.Космеда. – Дрогобич: ДДПУ, 2013. – С. 332-339.